

17-րդ ԴԱՐԻ ՄԻ ԱՆՅԱՅՏ ԶԵՌԱԳԻՐ

Հայ մանրանկարչական եւ գրչագրական արուեստի արժէքաւոր մնացորդներից մէկն է Իրանի մայրաքաղաքում՝ Թէհրանի Հայոց եկեղեցում գտնուած ձեռագիր Աւետարանը (1), որի առաջին էջի վրայ կապոյտ Թանաքով գրուած է. «Ձեռագիրք Թեհրանի Թիւ 4 Աւետարան Ռ 2 Զ = 1627 Թ.»:

Դա տախտակէ կազմով, վրան մուգ կարմիր թաւշով պատած, արծաթէ երկու մեծ՝ եւ ութ փոքր խաչերով ու կարմիր, կանաչ, կապոյտ քարերով դարդարուած մի գրչագիր է, որի առաջին երեսի մեծ խաչի վրայ, զարդարուած չորս կարմիր քարերով, Մեսայեան երկաթագիր տառերով փորագրուած է. «Ասոր Խաչ յիշատակ է Փարի Խաղիմ, կողակից Տէր ըմտեփամնոյն, Խայր Մարտիրոսն, մայրն Մարիամն, Թիվն Ռ 2 Ի է (1127×551= 1678)»: Հանգամանքը մշտնջենական է. մեծութիւնն է 28×17 սմ., բաղադրած է 265 թերթից. գրուած է բամբակի թղթի վրայ, գեղեցիկ բոլորագրով, երկսիւն, Հայոց Ռ 2 Զ (1076×551=1627) թուականին: Վատակաւոր գրիչն ու նկարիչն է Աստուածատուր Դպիրը, մէկը նկարելու եւ ստեղծագործելու աւժեղանիկ ձիրքով օժտուած այն տաղանդաւոր արուեստագէտներից, որոնք 17րդ դարի առաջին շուրջերում իրենց ձեռքում բարձր են պահել մանրանկարչական արուեստի գրօյլը: Այդ հանգամանքն են ընդգծում ձեռագրի 82րդ էջի յիշատակարանի հետեւեալ տողերը.

— «Ձմեղաղարդ գծող սարկաւազ Աստուածատուր յիշեցէջ Ի Քրիստոս եւ մեղաց թողութիւն հայեցէջ եւ գուց յիշիջ Ի Քրիստոսէ, ա-

(1) Գրչագիրն աւսումնասիրութեան համար տրամադրեց մեզ Թէհրանի Թեմի ժամանակաւոր Աւազեմորդ՝ Գեոր. Տ. Ռուքն Եպ. Երամանը: Վերջերս Եւրոյ մեծագործ աւարկանց էջմարտին եւ փրկանց կորստից: Ժամանակն է, որ մեր բաւարձեալ գիտնէր փոխադրուեն Երեւանի Պետական մեղագրատունը, աւր ա՛յնքան խմբագրով եմ պահուում եւ աւսումնասիրում:

Ար. Եր.

մէն: Գրեցաւ թվ. Ռ 2 Զ: Յիշեցէջ զմահտեսի Հայրն իմ Կարապետն Ի Քրիստոս»:

Այս տողերն ուշագրաւ են կրկնակի տեսանկէտից. 1. պարզում են ձեռագրի գրչի եւ նկարչի գիմագիծը: Դա սարկաւազ Աստուածատուրն է, որդին մահտեսի Կարապետի: 2. Հաստատում են գրչութեան ժամանակը, որ Աւետարանը գրուել է եւ նկարագրւել 1627 թուին, երեսոյթներ, առանց որոնց դժուար կը լինէր գնահատել ձեռագրի արժէքը մեր արուեստի եւ մշակոյթի պատմութեան համար:

Նոյնքան ուշագրաւ է 261րդ էջի յիշատակարանը, որ պարզում է ո՛չ միայն գրողի անունն ու ժամանակը, այլ եւ տեղը.

— «... որ յանդ հանել Հիւնեղոյս յանցանօք անպիտան եւ մեղաւոր գրչիս Աստուածատուր դպիրս, որոց աստուածամուկ բանից գրել արժանի արար գիմ անարժանութիւն, քանզի սկզբեալ կատարեցի աւետանուն երանութիւնս, Ի թղթականիս Ռ 2 Զ, Ի քաղաքն Երեւայ, որ թարգմանալ կոչի Հայապ»:

Այս արժէքաւոր տողերն էլ վկայում են, որ Հայապում եւս Հայ մանրանկարչական արուեստը զարգացել եւ արել է որոշ նուաճումներ: Այդ միջավայրում կազմակերպուել է նաեւ 17րդ դարի տաղանդաւոր նկարիչ Նոր-Ջուղայեցի Վարդետ Միմաւը, որի մասին Առաքել Դարբինցիյն իր պատմութեան 409րդ երեսում գրել է հետեւեալ ընդորոշ տողերը.

— «Այս Վարդետ Միմաս սաացաւ իր արուեստ պատկերահանութեան եւ ծաղկարարութեան, քանզի ի տիս աղայութեան իւրոյ ի պատճառէ իմեջէ եղլլ սմին գնալ ի քաղաքի Բզրեայ, որ է Հայապ»:

Գրչագրի գեղեցկութիւնը կազմում են մանրանկարները, որոնք ո՛չ միայն արժէքաւորում են Աւետարանի բովանդակութիւնը, այլ եւ ցայտուն դազափար են տալիս 17րդ դարի նկարչի գեղարուեստական առանձնաշատկութիւնների մասին: Այդ մանրանկարներից յատուկ ուշադրութեան

արժանի են սկզբի տասը ոսկեգոծ խորանները; Այնտեղ հանդէս են գալիս երկու տարբեր նկարիչներ, երկու տարբեր վրձիններ: Ոսկեգոծ Փօների վրայ վրձինուած են տարբեր եւ նուրբ, զընթուշ ոճերով զարդանկարներ, որոնք իրենց վառ, կենդանի ու պայծառ գոյներով, այնպիսի տգեղամայլ խաղաղութիւն են պիտուած ձեր հորամագրութեան վրայ, որ խորանում էջ այդ նկարներէ հրաքան մէջ եւ գայիս այն եղբակացութեան, որ այդ մանրանկարները հմուտ եւ ձեւակերպուած նկարչի ստեղծագործութիւններ են: Այլ բնոյթ ունեն կողմերի մանրանկարները, որոնք միջակ (թերեւս նկարչի աշակերտի) գործեր են, եւ ցաւում էք, որ տեղ են գրաւել, նուրբ ու զընթուշ մանրանկարների մօտ, որոնցից յատուկ ուշադրութիւն են գրաւում Յրդ, Յրդ էջերի նկարները: Դրանք ուռուցիկ օսէկ երանգի զեղեցիկ արուեստը պատկերող վրձինի լաւագոյն արտագրութիւններ են, որոնց ոսկեզարդ կերտուածքը դրաւում է ձեզ գծերի նրբութեամբ: Առհասարակ, ոսկեգոծ Փօների վրայ, զգալաւորայտ կապոյտ-կարմիր երանգներով եւ մէկը միւսից հիտաւրբեր ոճերով վրձինուած այդ զարդանկարներին իրենց-նուրբ գծագրութեամբ, զեղեցիկ օտարներով եւ ինքնատիպ արուեստով մանրանկարչական լաւագոյն ստեղծագործութիւններ են, որ նկարչական ներդաշնակութիւնը ո'չ միայն հասել է կատարելութեան, այլ եւ զարդանկարների զեղեցիկութիւնը բացառիկ է. իսկ ուրիշները զըրաւիչ են իրենց թարմութեամբ ու պայծառութեամբ: Այդ մանրանկարներն էլ ձեզ ցայտուն զապափար են տալիս ո'չ միայն Մարդ զարի առաջին գաղտնիկ հայ մանրանկարչական արուեստի գծով կատարուած զեղարուեստական նուաճումների, այլ եւ նոյն ժամանակ ապրող ու ըստեղծագործող նկարչի նուրբ, ճաշակի եւ նրա վարպետ վրձինի մասին:

Մանրանկարչական տեսակէտից նոյնքան ուշադրանք են 12րդ, 84րդ եւ 206րդ էջերում գծուած խորանները, որոնք իրենց ուրոյն եւ ինքնատիպ ոճերով ու մօտիւններով նկարչական զեղեցիկ նըմուշներ են: Յատուկ ուշադրութեան արժանի են մանուսանդ 12րդ եւ 206րդ էջերի զարդանկարները, որոնք իրենց ամբողջութեամբ կարելի է համարել, մանրանկարչական արուեստի լաւագոյն գործեր: Այդպէս է նաեւ 130րդ էջի խորանագար-

դը: Դա 17րդ դարի մանրանկարչի զեղարուեստական նուրբ ճաշակը պատկերող զարդանկարչական մի զեղեցիկ նկար է: Իշխող, գոյներն են օսէկ-Փօնի վրայ կապոյտը եւ մասամբ էլ կարմիրը: Առհասարակ, նկարչի սիրած գոյներն ին օսէկ երանգը, որ օգտագործել է ամենալայն չափով, կապոյտը եւ մասամբ էլ կարմիրը:

Հմուտ վրձինով են դժոյգ: Նաեւ Յրդ եւ 4րդ էջերի զարդանկարները, որոնց մէջտեղերում, ոսկեգոծ Փօների վրայ, կարմիր եւ ոսկեգոծ երանգով վրձինուած Փանտաստիկ-կենդանիները նկարչական ուրոյն զեղեցիկութիւններ են: Դրանք ամբողջական գծերով նկարուած նուրբ գործեր են:

Զեռագրի մանրանկարներից մի երկուսն ունեն ազգագրական արժէք: Այդպէս է Յրդ էջի վրայ վրձինուած նկարը, որ իր ուրոյն տարագով ձեզ ցայտուն գաղափար է տալիս Մարդ զարի զգեստի մասին:

Այլ տպաւորութիւն էք ստանում նկարչի վրձինւած աւետարանիչների նկարներից, որոնք ընդգծում են որ միայն մի հանգամանք նկարիչը չաւ չի ուսումնասիրել, մարդակազմութիւնը: Որքան մանրանկարները վրձինուած են զեղեցիկութեամբ ու նրբութեամբ, օգրան բանաստեղծական են եւ ընդհանր են նկարչի արուեստի վեհութիւնն ու նուրբ ճաշակը, որքան զարդանկարների եւ գոյների ներդաշնակութիւնը հիանալի է, նոյնքան էլ նկարների մարդակազմութիւնը թայլ է: Էլ 11րդ Մատթէոս աւետարանիչն է, որ նայում է խոհուն դէմքով: Այդ մանրանկարի զեղեցիկութիւնը նմանցում են ձեռքերի եւ ոտների այնպիսի գծագրութիւններ: Գեղեցիկ է նկարի ճարտարապետական բնապատկերը եւ գոյների ներդաշնակութիւնը: Նկարին առանձին գրաւչութիւն է տալիս նաեւ օսէկ Փօնը:

83րդ թղթի վրայ վրձինուած է Մարկոս աւետարանիչը, որի սեւ արտայայտիչ աչքերը, սեւ զեղեցիկ մազերի եւ կարճ մօրուքը գրաւում են ձեր ուշադրութիւնը: Իշխող գոյներն են կապոյտը, կարմիրը եւ օսէկ երանգը: Նկարին գրաւչութիւն են տալիս նաեւ ճարտարապետական մօտիւնները:

129րդ էջում բազմել է Ղուկաս Աւետարանիչը: Այս մանրանկարի զեղեցիկութիւնը եւս կազմում են ճարտարապետական ոճերը: Նշենք եւ

այն, որ այս նկարից առաջ 128րդ էջում, տարբեր ձեռագրով արձանագրուած է հետեւեալը՝

— ՎՄՊ դասք քահանայից, որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս, յիւնցէք զսուրբ Ստեփանոս եկեղեցու քահանայքն, զի ի ծաղկել աւետարանիս հոգեւորապէս հանգուցին եւ սիրով խնամեցին զտրուպ Մկրտիչ դպիրս. Բանն Աստուածատուր՝ Որդին Միածին հատուցանէ ի ժամ արդար հատուցմանն եւ ընդ սուրբ քահանայցն դասէ աւմէն»:

205րդ էջում Յովհաննէս Աւետարանիչն է եւ Յիսուս: Այդ նկարներն էլ վկայում են, որ իբրեւ դիմանկարիչ Աստուածատուրը թոյլ ստեղծագործող է:

Աւետարանի նկարչական արուեստին առանձին երանգ են տալիս լուսանցքներում իշխող տարրեր ոճերով զծուած զարդանկարները եւ թռչանկարները, որոնցից շատերը նուրբ վրձինի արտագրութիւններ են:

Ի՞նչ են ասում ձեռագրի մանրանկարները: Ամենից առաջ այն, որ Աստուածատուրը մէկն է 17րդ դարի դրաֆիկ նկարիչներից, որը ոսկեզօծ ֆոնի վրայ ա՛յնքան զեղեցիկ եւ երկրաչափական տարրեր ոճերով վրձինել զ մանրանկարներ, որոնց

ետեւում ցոլանում է վարպետ եւ կազմակերպուած մանրանկարչի պայծառ դիմագիծը: Եւ արդարեւ, Աստուածատուրի նկարներում ոսկու օգտագործումը հոյակապ է, գոյների եւ զարդանկարների ներդաշնակութիւնը՝ սքանչելի, նրկարներ, որոնք վկայում են նրա գեղարուեստական նուրբ ճաշակի մասին: Սակայն, չնայած այդ իրական տուեալներին, մարդակազմութեան արուեստը նա լաւ չի ուսումնասիրել: Իրանով էլ պիտի բացատրել, որ նրա զծած աւետարանիչների նկարներն աւելի վերացական բնոյթ ունեն քան թէ իրական:

Նգրակացնելով մեր բնորոշումները ձեռագիր աւետարանի մանրանկարների մասին, նշենք որ Հայէպում հայ մանրանկարչութիւնը 17րդ դարի սկզբում արել է զգալի նուաճումներ: Այդ համայնքն էլ հաստատում է, որ նոյն շրջանում Հայլէպը հանդիսացել է հայ նկարչական արուեստի զարգացման կենդրոն, ուր տաղանդաւոր նկարիչներ փայլել են իրենց վրձինի արժէքաւոր ըստեղծագործութիւններով: Այդ մանրանկարիչներ չարքում պատուաւոր տեղ է զբաւում Աստուածատուր դպիրը:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԹԷԻԻՐԱՄ, Մայիս 1947